

вооружение, организация. – М.: АСТ, 1999. – С. 12.

⁸⁴ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – М.: АСТ, 2000. – С. 28.

⁸⁵ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁸⁶ Кальба М. ДУН. – Детройт, 1992. – С. 32.

⁸⁷ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 34.

⁸⁸ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 42.

⁸⁹ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 35.

⁹⁰ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 12.

⁹¹ Там само. – С. 12–13.

⁹² Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом. // *Свобода*. – Джерзі Сіті. – ч. 3. v 11. 06. 1966.

⁹³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 14.

⁹⁴ Музычук С., Марчук И. Роланд. 1941. – *Форменная одежда. Однострій*. – Ровно, 2002. – № 7. – С. 41.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 28.

⁹⁷ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁹⁸ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 967–968.

4. 2. Бойова діяльність куренів "Нахтігаль" і "Роланд"

Завершивши розгром найпотужнішої держави континентальної Європи, А.Гітлер, згідно із задумами описаними в "Майн кампф", повернув "свої погляди на Схід" ¹. Два імперіалістичні хижакі, які рік за роком підкрадалися один до одного, змітаю-

чи на своєму шляху сусідні буферні держави, були готові вчепитися в горлянку своєму супротивнику, однак доля розпорядилась так, що німецький канцлер наніс удар першим. Пізніше дії А.Гітлера влітку 1941 року психологи та психіатри охрестять "вабанковим психозом божевільного", адже тільки вкрай неврівноважена людина та необережний стратег міг почати "тотальну війну на знищення" проти СРСР, маючи перед собою план розгрому Радянського Союзу впродовж шести тижнів. Інших, альтернативних планів на випадок затягування війни гітлерівські генерали не розробили, а фюрер навіть відмовився від їхнього попереднього обговорення. Нацистський вождь і його найближче оточення переживало ейфорійний стан "запаморочення від успіхів", німці цілком серйозно вважали вермахт непереможним. Водночас "товариш" Сталін, виступаючи 5 травня 1941 року перед випускниками академії Генштабу, далекоглядно заявляв, що непереможних армій не буває, що вермахт перемагав доти, доки німці руйнували "пути Версалю". Саме поразка в 1918-му та повоєнне приниження навчили воювати вермахт – наголошував лідер більшовиків. Коли ж німці самі опинилися в ролі переможців, вони, згідно з твердженням Сталіна, мали б втратити пильність, перестати вдосконалювати воєнне мистецтво, а згодом і почати терпіти поразки². Далекоглядність червоного тирана повною мірою виявилася у 1945 році, коли Німеччина лежала в руїнах і згарищах, а над рейхстагом майорів комуністичний прапор. Однак це було згодом, а в червні 1941 р. здавалося, що колесо фортуни котиться в потрібному для нацистів напрямку.

На світанку 22 червня 1941 р. 153 німецькі та 37 союзницьких дивізій перетнули німецько-радян-

ський кордон. Той самий кордон, для остаточного врегулювання якого було підписано два документи: угода про дружбу й кордон між СРСР і Німеччиною від 28 вересня 1939 р. та додатковий протокол від 4 жовтня 1939 р.³ Два підписи Ріббентропа не врятували Радянський Союз від війни на своїй території, а Червону армію від важких поразок у ході перших боїв. Кожного дня німецькі солдати на декілька десятків кілометрів просувалися вглиб території противника, захоплюючи при цьому величезну кількість полонених (329 тис. червоноармійців – протягом 14 днів війни⁴). За перші три тижні боїв лінія фронту відкотилася на 300–600 кілометрів від колишнього радянського кордону⁵. Радянське військово-політичне керівництво не до кінця усвідомлювало масштабів трагедії. Відмовляючись вірити в те, що події перестали розгортатись у відповідності до спланованого ним сценарію, Й.Сталін у перші години конфлікту тишив себе ілюзіями, що це не війна, а "провокація" окремих недисциплінованих частин вермахту. Армія, партія, адміністрація, зрештою вся держава, десятиліттями готувалася до наступальної війни на території противника, війни розрахованої, розписаної по хвилинах, війни, в якій противнику доведеться грати за правилами більшовиків, а не навпаки, відтак реагування на реальні події відбувалося зі значним запізненням. Так, директивний лист ЦК ВКП(б) партійним і державним органам прифронтових районів було надіслано лише на 8 день війни; Державний комітет оборони було створено на 9 день війни; а Й.Сталін виступив зі зверненням до народу тільки на 12 день війни.

Тим часом, командування радянського Південно-Західного фронту, намагаючись перехопити ініціативу, кидало в контрнаступ цілі армії, корпуси та

дивізії, які в хаосі перших боїв, будучи мало не повністю знищеними, титанічними зусиллями зуміли на тиждень скувати просування німців на напрямках головного удару групи армій "Південь", що дозволило зірвати плани швидкого захоплення Києва, і поставило під знак запитання реальність мрій про шеститижневий блицкриг ⁶.

Крім того, в окремих укріпрайонах червоноармійці оборонялися по декілька тижнів, перебуваючи фактично в глибокому тилу ворога. Англійський дослідник Б.Лідел Гарт зазначав з цього приводу: "Захисники укріплених районів проявляли рідкісну непоступливість і легковажне ставлення до свого безнадійного в стратегічному значенні становища, і це серйозно гальмувало виконання планів наступаючих" ⁷. Навіть начальник генерального штабу сухопутних військ вермахту Ф.Гальдер змушений був визнати, що "частина росіян відчайдушно борониться доки їх не вб'ють" ⁸. Але вияви масового героїзму не могли виправити загальної ситуації. Знекровлена, зневірена, дезінформована Червона армія, яка в перші дні війни втратила гігантську кількість авіації (3,5 тис. літаків), бронетехніки (6 тис. танків) та артилерії (20 тис. гармат і мінометів) ⁹, була приречена з кожним днем відкочуватися все далі на Схід. Німецькі пропагандисти вже через 12 днів оголосили на весь світ, що війна з СРСР завершена. Берлінське радіо передавало оптимістичні повідомлення: "Наша доблесна піхота перейшла в наступ і швидко, відповідно до планів нашого командування, просувається вглиб території Радянської Росії, змітаючи все на своєму шляху..."¹⁰. Доволі повне уявлення про перші дні боїв дає доповідна записка начальника ⁹⁰ прикордонного загону, майора Бичковського, складена 5 липня 1941 року на ім'я На-

чальника Прикордонних військ НКВС, Начальника охорони тилу Південно-західного фронту генерал-майора В.Хоменка: "Коротко хочу викласти дії з'єднань 5-ї армії за моїми особистими спостереженнями: 1. Після переходу кордону німцями, підрозділи 87 Стрілецької дивізії виступили із запізненням на 8–9 годин. Частини укріпрайонів зайняли свої позиції своєчасно і залишалися там до кінця. Подальша їхня доля невідома. 2. В ході всіх боїв 5-ту армію абсолютно не підтримувала наша авіація. Німецька авіація безкарно бомбила й максимально знижуючись розстрілювала із кулеметів частини Червоної Армії. 3. Зенітна артилерія своїх завдань не виконала, стріляли дуже погано, літаків противника збивали надзвичайно мало. Всього-на-всього збито на напрямку Володимир-Луцьк 8–10 літаків. 4. З'єднання 5-ї армії вступили в бій укомплектовані за штатами мирного часу. Багато частин не мали навіть гвинтівок та засобів зв'язку. Ніякої взаємодії між родами військ не було. Так, наприклад, 135-та дивізія 31-го Стрілецького корпусу вела бій з противником, а наша артилерія стріляла абсолютно в іншому напрямку, а інколи й по своїм... 5. В штабах дивізій та корпусів багато метушні та паніки, розгубленості, як тільки частини вступили в бій з ворогом, зв'язок із полками дивізії губили, а корпуси – з дивізіями. 6. Накази воєнної ради армії та корпусів до виконання доходили з великим запізненням на півдобу-добу. Були моменти, коли штаб 5-ї армії вислав накази про наступ, а поки цей наказ приходив, був виданий інших – про відхід... 7. Абсолютно не організована робота тилу, як у з'єднаннях так і в самому штабі армії. Боєприпаси на фронт підвозилися з колосальним запізненням. Евакуація поранених не налагоджена, не призначені пункти евакуації поранених. Харчування армії

теж не було налагоджене. Протягом 7–8 днів бійці та командири жили на одних сухарях. 8. Піхота не стійка, як правило, як тільки з'являлися німецькі літаки і 2–3 танки – піхота покидала фронт, при тому в першу чергу тікали командири із категорії молодших політруків. Я сам особисто зі своїм підрозділом затримував відступаючих і повертав на позиції. 9. В тилових районах повна чехарда, багато панікерства, а справи немає. Під час бою в районі м. Торчин багато боєприпасів для артилерії було покинуто німцям, які німці успішно використовували по нашим військам. 10. На дорогах, які ведуть до фронту, створюються гігантські пробки, через що підвезення боєприпасів і пального серйозно запізнюється. По всіх дорогах, починаючи від Володимира й у напрямку до кордону можна зустріти багато покинутих танків, тракторів, автомашин. Вивіз і ремонт цього майна не організований" 11.

У цьому гігантському казані, де перемішувалися мільйони солдатів, десятки армій і сотні дивізій, розпочали свій бойовий шлях і Дружини українських націоналістів.

В історичній літературі існує декілька версій пов'язаних із першими днями боїв батальйону "Нахтігаль". У радянській літературі довгий час побутувала хибна версія про те, що бійців "Нахтігалью" ще до початку війни десантували з літаків і планерів на території Західної України, переодягнувши попередньо в радянські уніформи. Операція ця нібито здійснювалася для посилення паніки й саботажу в радянському тилу 12. Винайдення такої версії, очевидно, переслідувало декілька цілей – по-перше, закамуювати, прикрити прорахунки радянського командування, які призвели до паніки й безладу в тилу в перші тижні війни, зарахувавши їх до пос-

лужного списку абверівських диверсантів, по-друге, "списати" на "гітлерівських головорізів", перекинутих з-за кордону, всі повстання та виступи організовані ОУН(Б) на Західній Україні, підготовка до яких велася під носом у НКВС і яким "доблесні чекісти" не змогли запобігти, бо ж одна справа потерпіти поразку від агентів-професіоналів з абверу, а зовсім інша – від "націоналістичних бандитів", які в більшості своїй були самоучками. З історії німецької військової розвідки часів війни проти СРСР відомо декілька спроб використання диверсантів у тилу противника. Так, на початку війни відділом полку "Бранденбург-800" (16 осіб) під командуванням капітана Шварце було зроблено невдалу спробу з допомогою двох гідролітаків підірвати Біломорський канал. У липні 1941 року на територію Естонії повітрям перекинули 80 естонських добровольців із батальйону "Ерна-І", які підняли повстання в тилу Червоної армії, а також постачали штаб групи армій "Північ" цінними розвідданими. Подібну операцію, під кодовою назвою "Тамара", готував абвер і на території Грузії¹³. Та жодних даних про використання українських бійців ДУН як парашутистів немає ні в свідченнях німецьких відповідальних осіб, ні в спогадах солдатів та офіцерів українських батальйонів*.

У західноєвропейській історіографії побутувало також доволі багато фантастичних домислів про вступ "Нахтігалья" у війну. Зокрема, В.Брокдорф у своїй монографії, начебто зі слів німецьких солдатів, які дислокувалися біля Львова 29 червня 1941 року, записав: "Нахтігалівці взяли до зубів

* Про спроби використати бійців ДУН в якості диверсантів перекинутих наземним шляхом через кордон СРСР йшлося у попередньому параграфі.

довжелезні ножі, засукали рукави сорочок і йшли тримаючи рушниці навпереваги. Вони мали страшний вигляд, коли о 23 годині 29 червня кинулися на штурм міста... Мов навіжені, голосно горляючи, з піною на устах та витріщеними очима носилися українські націоналісти вулицями Львова, вбиваючи кожного, хто попадався на їхньому шляху" ¹⁴.

Насправді ж події розгорталися дещо інакше. Завершивши навчання, батальйон "Нахтігаль" отримав озброєння (легку піхотну зброю) і був підпорядкований командуванню 52-го армійського корпусу¹⁵. Невдовзі, 16 червня 1941 р., курінь було перепідпорядковано 49-му корпусу, завдання якого полягало в підтримці порядку й безпеки у Львові після захоплення міста вермахтом ¹⁶. 18 червня 1941 р. "Нахтігаль" прибув до містечка Ряшів (зараз Rzeszów у Польщі), а звідти маршем добрався до села Панталовичі за 50 км від кордону ¹⁷. Із Панталовичів курінь форсованим маршем вирушив до м. Радимна, що розкинулося над р. Сяном за 6 км від радянського кордону. Марш на Радимно тривав до 21 червня і проходив у надзвичайно важких природних умовах, стояла небачена досі спека, згубний вплив якої посилювався через заборону німецького командування вживати у військах воду та молоко принесені місцевими селянами, щоб уникнути можливих отруєнь і поширення епідемій ¹⁸. Український батальйон разом з 1-м батальйоном полку "Бранденбург-800" став передовою охороною 1-ї Гірської дивізії (командир генерал Ріттер фон Лянц). Батальйон бранденбурзького полку отримав завдання наступати на радянську частину міста Перемішля, здобути прикордонні укріплення й атакувати позиції червоноармійців на північ від Львова. "Нахтігаль" повинен був іти разом з ним у передо-

вій лінії як найближчий резерв¹⁹. 22 червня о 3 год. 15 хвилин український батальйон переправився через прикордонну річку Сян біля с. Волового. Коли німецька армія перейшла в наступ на цьому відтинку фронту, то в районі Перемишля її передові частини наштовхнулися на прикордонний укріпрайон, біля якого деякі відділи затрималися на пару днів. 24 червня, коли до штурму радянських позицій взялися частини альпійської дивізії та полку "Бранденбург-800", оборонні рубежі було прорвано. "Нахтігаль" у цих боях участь не брав, хоча колона його бійців і попала під сильний артилерійський обстріл на марші біля с. Женсна-Польська²⁰. По завершенні перших прикордонних боїв "Нахтігаль" форсованим маршем через Яворів-Янів, не зустрічаючи опору противника, рушив на Львів. Тим часом, Червона армія після інтенсивних сутичок з місцевими оунівцями-підпільниками 26 червня покинула місто²¹. Незважаючи на те, що у Львові вже майже не залишилося радянських військ (окрім підрозділів НКВС і міліції), німецьке командування не форсувало подій, наказуючи просуватися до міста дуже повільно. Зв'язкові ОУН зі Львова повідомляли командування ДУН про нечувані досі масові розстріли політичних противників вчинені в тюрмах міста. Така інформація непокоїла особовий склад української частини й змусила Р.Шухевича вимагати від командування прискорення наступу на столицю Західної України²². Командир 1-го батальйону полку "Бранденбург-800" і "Нахтігаль" на допиті під час Нюрнберзького процесу заявляв: "Увечері 29 червня 1941 року я приїхав до генерала Лянца і радив йому, щоб ми зайняли Львів протягом ночі, бо совети повністю відтягнули з нього свої війська. Генерал фон Лянц відкинув мою пропози-

цію. Він побоювався засідки. Я повернувся до своєї групи і дав обом батальйонам наказ на відпочинок"²³. Близько півночі 29 червня 1941 року, отримавши від оунівської розвідки підтвердження інформації про страти у Львові, командир двох батальйонів самочинно прийняв рішення про зайняття Львова вночі з 29 на 30 червня. Перед обома частинами було поставлене завдання зайняти у Львові електростанцію, вокзал, радіо, ратушу, водонапірні вежі та інші важливі об'єкти ^{24*}. Одна сотня "Нахтігалю" дістала наказ зайняти радіостанцію, а оскільки курінь мав у своєму складі багато вояків, які знали місто, відділи з нього були відправлені до тюрем. Детально описує у своїх спогадах зайняття Львова М.Кальба: "У Львів курінь наш увійшов 30 червня о год. 4:30 ранку. При вході до міста курінь поділено: частина першої сотні пішла до собору Святого Юра, частина на вулицю Лонцького і Пелчинську; друга і третя сотні пішли на Замарстинів, де обсадили тюрму й газівню" ²⁵. Окремі відділи українського батальйону зайняли готель "Асторія", приміщення 2-ї німецької гімназії на Гетьманських Валах і школи по вулиці Курковій ²⁶. Коли о 6 год. 30 хвилин 30 червня 1941 р. курінь "Нахтігаль" і 1-й батальйон Бранденбурзького полку пройшли центральними вулицями Львова до Собору Св. Юра, змучені більшовицьким терором тисячі львівських українців радо вітали своїх, як тоді всім здавалося, визволителів, а всі львівські церкви зустрічали ні-

* У літературі, як це не дивно, існує дві дати вступу "Нахтігалю" у Львів – ранок 29 червня та ранок 30 червня 1941р. Дату 29 червня подають учасники ДУН Р.Бойцун та О.Луцький, хоча абсолютна більшість українських комбатантів і німців вказують на 30 червня. Можливо, 29 червня до міста вступили розвідувальні групи батальйону, а може, Р.Бойцун та О.Луцький просто помилилися

мецьку армію святковим передзвоном ²⁷. Рядовий ДУН К.Танчук згадував: "Ми прийшли перед браму палати (Митрополичих палат Собору Св. Юра – *І.П.*), зробили збірку і тоді почали сходитися люди, вітали нас квітами і щирими обіймами... Тоді наш курінь привели на подвір'я між церквою і палатою. Вкоротці показався на балконі Митрополит Андрей Шептицький і благословив нас" ²⁸. Подібно описує свої враження від перших годин приходу до Львова воєн ДУН А.Феденишин: "Дня 30 червня 1941 р. в 3.30 год. вранці, з серцем, повним туги і радості, я глянув у сторону Львова. Наш курінь під проводом сотника Шухевича в імлі чудового ранку просувався вперед. Була година 5.50 вранці *. Перед нами Львів від сторони Клепарова. Входимо обережно на вулицю – крок мов говорить, що діється в наших серцях. Очі шукають ворога... Самі не певні, чи є ворог в місті чи його немає, але всіхаємося і бадьоро лунає пісня: "А ми тую червону калину"... і пробудився Львів... На ратуші замайоріли прапори, була година 6.35 30 червня 1941 р." ²⁹. Деякі радянські ³⁰ та еміграційні дослідники, описуючи вступ "Нахтігаль" до столиці Західної України, безпідставно стверджують, що увійшовши до Львова, батальйон "налічував коло тисячі бійців" ³¹. Ця цифра є очевидним перебільшенням, і єдине логічне пояснення її появи може бути тільки те, що науковці зараховували до батальйону тих львівських оунівців, які на урочистих зборах біля митрополичих палат стояли поряд зі своїми однодумцями.

О 7 годині площу перед митрополичими палата-

* Розбіжності в часі між свідченнями ветеранів очевидно слід пояснювати тим, що "Нахтігаль" при вступі у Львів був розділений на сотні, кожна з яких увійшла до міста з різних сторін і в різний час.

ми, де якраз відбувалися урочистості, обстріляли два радянські винищувачі, які, щоправда, не завдали нікому шкоди³².

Близько 8 години ранку до солдатів українського батальйону прийшла звістка про знайдення закатованих у нелюдський спосіб в'язнів тюрми на вулиці Лонцького. Між вбитими було відшукано брата Романа Шухевича Юрія. О 10:30 весь батальйон "Нахтігаль" зібрався на площі біля міської ратуші. Командир першого батальйону полку "Бранденбург-800", який перебував у Львові разом з "Нахтігалем", згадував: "На тій площі зібралось тисячі цивільних людей, найбільше українців. Коли сотні "Нахтігалю" вступили на ратушеву площу, то люди радісно вітали їх голосними окликами, деякі ставали на коліна і молилися"³³.

До полудня 30 червня в руках українських солдатів перебували головні стратегічні об'єкти Львова (залізничний вокзал і ремонтні майстерні, ратуша та інші адміністративні будівлі, водонапірні вежі, радіо, в'язниці)³⁴. Присутність нечисленної, але повністю надійної військової сили, надихала членів похідної групи Я.Стецька, яка мала намір захопити владу в місті, на радикальні дії, а також вселяла надію на те, що з цієї жменьки бойовиків почнетесь творення народно-революційної армії. Молоді оунівські революціонери, будучи романтиками й ідеалістами, сподівалися, що там, де пройде український батальйон, несучи вістку про незалежність України, всюди до нього будуть приєднуватися тисячі українців, які змусять німецьке командування змиритися з фактом існування української армії³⁵. І хоча мрії оунівських лідерів не здійснилися, в той літній день 30 червня 1941 р. багато людей справді щиро повірили в перемогу українства і в народження

української держави. Увечері офіцери "Нахтігалью" вирушили на Народні збори, де вітали відновлення незалежності, а бійці українського куреня, котрі охороняли львівське радіо, двічі сприяли передачі в ефір новин зі щасливою звісткою для мільйонів співвітчизників³⁶. Завдяки передачі по львівському радіо вся національно свідомо українська громадськість на території, окупованій німцями, взялася до творення державних організацій та установ. Згадуючи про ці буремні події у своєму виступі на II Конгресі українських політв'язнів, Р.Ільницький наголошував: "Не можу забути того піднесення, що опанувало маси нашого народу після проголошення акту відновлення Української держави і її уряду. Під його впливом, всюди, де тільки жили українці, відбувалися свята незалежності і вмиль організовано адміністрацію, школи, пошти, пускали в рух поїзди. Вибирали в'їтів та керівників вищих адміністративних одиниць. Галичина, Волинь, а також частина Правобережжя, з якої відійшла Червона армія, миттю покривалися органами української влади"³⁷. Як написала тоді одна з львівських газет: "Цей час звільнення назавжди залишиться в серці українського народу"³⁸.

Отже, українці вдруге у ХХ столітті розпочали творення своєї національної держави. Але подібний розвиток подій зовсім не входив у плани німецького керівництва. Тому вже 1 липня 1941 р. бійці українського куреня отримали тижневу відпустку і змушені були передати всі стратегічні точки Львова під охорону прибулої німецької поліції³⁹. Після завершення відпускнуго тижня, під час якого стрільці розшукували своїх родичів поміж живих і мертвих, командування вермахту, щоб не залишати у Львові української військової частини, віддало наказ "Нах-

тігаль" 7 липня 1941 р. покинути місто. Можна припустити, що нацисти побоювалися того, що з проголошенням незалежності почнеться стихійне, неконтрольоване ними зростання кількості бажаючих вступити до Легіону, адже звістка про українські добровольчі формування миттєво рознеслася краєм і навіть досягла Західної Європи, з якої українські робітники слали прохання зарахувати їх до Легіонів, які борються "за звільнення Батьківщини"⁴⁰. Кадровий співробітник абверу Оскар Райле у своїй книзі-спогадах дуже влучно схарактеризував ситуацію, що склалася тими днями навколо львівських подій: "Українські командири батальйону "Нахтігаль" зайняли львівську радіостанцію й проголосили вільну, самостійну Україну. На це служба Розенберга через декілька днів відреагувала різким протестом і невдовзі створене міністерство окупованих територій ліквідувало "Західну Україну" – область між Перемишлем та Тернополем. Це була, на жаль, одна з тих політичних дурниць імперського уряду, внаслідок якого народи, що на початку війни симпатизували Німеччині, поступово перетворювалися на наших ворогів. В боях під Львовом і за нього українські солдати продемонстрували зразкову мужність та відвагу. Населення з неймовірною радістю зустрічало німецькі війська, які разом з ними увійшли до міста. В той момент було б просто набрати декілька полків та дивізій серед 40-мільйонного народу України. Вони поділили б з німцями всі негаразди долі, якби їм дозволили самоуправління. Солдати "Нахтігалью" виявили в тюрмах Львова тисячі щойно розстріляних своїх співвітчизників. Коли про це стало відомо в країні вибухнула жагуча ненависть до убивць і неймовірно багато українців виявили бажання піти добровольцями на війну про-

ти Радянського Союзу" ⁴¹.

Отримавши наказ залишити Львів, перша сотня "Нахтігалю" на чолі з поручником Ю.Лопатинським 7 липня виїхала через Золочів у напрямку Тернополя, а 8–9 липня місто покинули й інші дві сотні. Командування ДУН планувало в той час форсованим напрямком рухатися на Київ, зайняти його, подібно до того, як вдалося зайняти Львів, і проголосити в столиці відновлення української державності та організувати новий уряд. Передбачалося, що новостворений уряд зможе очолити тодішній президент Академії наук УРСР Олександр Богомолець, а до його складу ввійдуть окремі діячі сформованого в червні 1941 року в Кракові Українського Національного Комітету, а також оунівці-східняки П.Сак-Могила, С.Шерстюк, О.Позичанюк, галичани Д.Мирон-Орлик, Р.Шухевич та інші. Натомість у Львові продовжувало б функціонувати Крайове Державне правління Західної України очолюване Я.Стецьком ⁴².

"По дорозі до Тернополя ми бачили сотні советських танків, автомашин і гармат обіч шляху і по ровах, в більшості спалені, але були й неушкоджені... Ми перебули в Тернополі кілька днів, а тоді виїхали до Гримайлова, де нас дуже сердечно вітало населення..."⁴³ Так описував просування куреня Галичиною комбатант С.Костець-Лісовий. Перші моторизовані групи бійців "Нахтігалю" прибули до Тернополя в другій половині дня 7 липня 1941 р. Українська громадськість міста урочисто вітала легіонерів на ринковій площі ⁴⁴. Основна частина куреня "Нахтігаль" маршем дісталася до Тернополя о 15 годині 9 липня 1941 року й залишилася в місті на ніч. М.Кальба згадував, що Тернопіль "...мав сумний вигляд. Шиби були повибивані больше-

вицькими бомбами, а два дні перед тим німецьке "зондеркомандо" розстріляло багато єврейського населення. На другий день, о годині 5-й ранку було оголошено "аларм" і курінь виїхав до Гримайлова⁴⁵. У Гримайлові українські вояки разом з німцями та місцевим населенням займалися переправою вантажів і військ через Збруч. Там була проведена реорганізація українського батальйону. Новим командиром "Нахтігалью" став капітан Ф.В. Гайнс, одна українська сотня була залишена в тилу, а замінила її німецька рота та допоміжні відділи зенітної артилерії і танків⁴⁶. Завдяки таким якісним змінам батальйон став більш придатним для ведення маневрених наступальних операцій на фронті. 13 липня 1941 року "Нахтігаль", сам переправившись через колись прикордонну річку Збруч, опинився на Великій Україні і розпочав рух на схід як передове забезпечення 1-ї Гірської дивізії. Через містечка Сатанів, Ярмолинці та Деражне українська частина почала марш на Проскурів (Хмельницький). Уперше в житті побачена радянська дійсність справила сильне враження на українських бійців: "Переїхавши Збруч, зразу нас вразила відмінність краєвиду. Села збіднілі, без господарських забудовань, часто без огорожі... Також і люди відмінні, недовірливі, неучинні, перестрашені"⁴⁷. Подібні згадки містяться і в мемуарах іншого автора. "Бідна була та побольшевицька дійсність, яку ми застали за Збручем. Населення обдерте, замордоване голодом, жалко було дивитися на бідних жінок з маленькими дітьми на руках, які жадібно дивилися на наші вози з усіляким добром. Ми давали їм, що тільки могли, головно харчі, яких ми доволі багато мали з Гримайлова. Саме починались жнива. Майже всі люди зривали колоски і живилися зерном і дітей ним

годували, бо інших харчів не було" ⁴⁸. Ідентично описав свої перші враження від побаченої Великої України в листі до товариша й один галицький студент, котрий працював перекладачем при німецькій армії: "Населення залякане і виразно боїться щось на власну руку робити. Чекають інструкцій, а тут немає кому їх давати. Режим доценту вбив всяку ініціативу. Ентузіазму важко в перші дні вимагати – прибите населення вичікує" ⁴⁹. Що ж до німецьких окупантів, то вони були просто шоковані низьким рівнем життя в СРСР. На основі донесень своїх помічників, Гітлер в одному з виступів так охарактеризував ситуацію на Сході: "У країні, де можна було б і крихтою праці осягти великі зиски, люди мають ледве стільки, що своїм можуть назвати тільки глечик, у якому варять, а живуть у нужденних халупах, занедбані, завошивілі, зледащілі. В радянському "раю" справді існує рабство, найогидніше з усіх, що взагалі на цьому світі існували: мільйони заляканих, поневолених, занедбаних, півживих від голоду людей..." ⁵⁰

Спогади легіонерів засвідчують, що страшні картини з життя радянського села тільки зміцнили їхній бойовий дух. Добровольці ще з більшим нетерпінням прагнули вступити в бій. І чекати цього моменту їм довелося недовго. Неподалік від Деражно-го проходила відома система оборонних укріплень - "Лінія Сталіна", яка хоча й була частково демонтована, все ж використовувалася відступаючими червоноармійцями. Ранком 14 липня 1941 р. "Нахтігаль" разом з німецькими частинами приготувався до атаки на цей укріпрайон. О 9 годині розпочалась артпідготовка та бомбардування з повітря, а через дві години в наступ пішла піхота. До 13 години лінія оборони була прорвана й останні захисники,

яких знайшли зачиненими ззовні в дзотах, вивісили білі прапори ⁵¹. Учасник подій М.Кальба залишив цікаві спогади про штурм "Лінії Сталіна": "Ураганний вогонь загримів близько 9 години ранку і в ньому взяли участь авіація зі своїми найважчими бомбами та артилерія із 42-сантиметровими "Бертами". Близько полудня шлях на схід знову був вільний... Під час того прориву вибухи бомб і стрілянина зливалися у безперервний та несамопитий рев, створюючи пекло на землі, до якого долучилися ще й метачі вогнем, т. зв. "флямменверфери" ⁵².

Увечері 14 липня "Нахтігаль" увійшов до Проскурова. Перебуваючи в цьому місті, український курінь і 1-й батальйон Бранденбурзького полку перейшли під командування альпійської охоронної дивізії ⁵³. Проте довго в Проскурові вояки ДУН не затримались, і вже 16 липня вони вирушили через Вовковинці, Жмеринку, Браїлів на Вінницю. Український легіон просувався швидким маршем так, що завжди на декілька десятків кілометрів опереджав німців, а це давало змогу проводити серед місцевого населення роз'яснювальну роботу та організувати органи самоврядування.

17 липня "Нахтігаль" зупинився перед лісом коло містечка Браїлова. Не ризикуючи входити в ліс, бійці зачекали на підхід відділів альпійської охоронної дивізії. Командир дивізії полковник Кратохвіль вислав офіцерську групу розвідки (20 осіб) очолювану поручником Т.Оберлендером (зв'язковим офіцером "Нахтігалю"). До групи, як перекладача взяли поручника Ю.Лопатинського, який після війни залишив свої спогади про браїлівську розвідку: "До Браїлова ми приїхали двома автомашинами. Перед містечком зупинилися, щоб зібрати потрібну інформацію. Мешканці придорожніх хат із цікавістю роз-

глядали нас, мабуть, уперше зустрівши "німців". Побачивши дядька з козацькими вусами, що тримав дитину на руках, я підступив до нього і запитав по-українському: "Дядьку, чи є большевики в місті? – Почувши українську мову, той стрепенувся, розлянувся довкруги і сказав – Не їдьте туди, їх там понад шістсот". Незважаючи на це, ми посідали в автомашини і рушили вперед. Переїхавши міст на озері і виїхавши на горб, потрапили під сильний кулеметний вогонь. Автомашина, в якій я їхав, звернула вбік, ми зіскочили з неї, залягли на валі за берегом і відкрили вогонь по большевиках, що біля цукроварні вантажили на вози мішки, мабуть, з цукром. Наша друга машина застрягла на мості. На тій позиції ми просиділи кілька годин, і відбивши наступ більшовиків, в якому втратили двох забитих і трьох ранених, відступили на шосе Проскурів–Вінниця. Але щойно долучилися до своєї колони, що продовжувала стояти на шосе, як тридцять большевицьких літаків почали налітати на колону, кидаючи бомби та обстрілюючи її бортовою зброєю. Свої нальоти вони повторили вісім разів впродовж двох годин. Це коштувало нашій частині кільканадцять спалених автомашин і понад 50 убитих. На щастя, не було вбитих і навіть не поранено жодного стрільця з куреня" ⁵⁴. Згодом з'ясувалося, що в Браїлові перебували три полки Червоної армії укомплектовані колишніми курсантами військових училищ, а тому наступ вдалося розпочати лише після прибуття основних сил. Коли ж противника вибили з цього містечка, шлях на Вінницю був відкритий ⁵⁵. Вінницю відразу взяти не вдалося – спочатку було захоплено частину міста з правого берега р. Південний Буг, а на другий день війська перейшли на лівий берег. За хоробрість виявлену в боях за Браїлів і Вінницю ук-

раїнський батальйон було відзначено похвалою, а Ю.Лопатинський та І.Гриньох отримали нагороди – Залізні Хрести 2-го класу⁵⁶.

З Вінниці український курінь відправився до містечка Юзвин (Некрасове) на двотижневий відпочинок. Скориставшись цією нагодою, вояки ДУН і похідні групи ОУН розпочали в районі активну націоналістичну пропаганду й створили органи місцевої адміністрації⁵⁷. Перебуваючи на відпочинку в Юзвині, українські бійці дізналися про те, що 17 липня 1941 р. Гітлер своїм декретом приєднав Галичину до Генерального губернаторства і що більшість лідерів ОУН(Б) заарештовані. Усі солдати й офіцери були страшенно обурені та спантеличені подібними діями німців. Обер-лейтенант Герцнер записав тоді у своєму щоденнику: "Українці просто збентежені тим, що їхній боротьбі за свободу, щойно вона розпочалась, відразу покладено край"⁵⁸. 30 липня 1941 року до батальйону прибули сам шеф абверу адмірал В.Канаріс і начальник абверу-2 генерал Е. фон Лагузен, які, щоправда, не привезли ніяких втішних звісток, а лише підтвердили інформацію про розчленування України та арешт лідерів ОУН(Б). Поговоривши з командиром батальйону, вони того ж дня відбули до Берліну⁵⁹.

У такій ситуації Роман Шухевич, як керівник північної групи ДУН, надіслав до ОКВ протест, в якому наголосив, що внаслідок "арешту нашого Уряду і Провідника Легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії"⁶⁰. На відповідь довелося чекати зовсім недовго. Уже 13 серпня 1941 р. спецвідділ "Нахтігаль" отримав наказ пішим маршем передислокуватися до Жмеринки. На залізничній станції курінь роззброїли (тільки старшинам лишили особисту зброю) посадили до ешелонів і під охоро-

ною німецької жандармерії вивезли до Кракова. У столиці Генерального Губернаторства батальйон тиждень очікував на вирішення своєї подальшої долі. Лише згодом стрільці помандрували до місця передвоєнної дислокації в Нойгаммері, куди прибули 27 серпня 1941 р.⁶¹

Немало для порятунку куреня "Нахтігаль" зробив зв'язковий старшина батальйону, німець Т.Оберлендер, який неймовірними зусиллями зумів отримати аудієнцію в Гітлера. Однак фюрер не бажав довго слухати "порожніх" балачок молодого офіцера і брутально перервав його доповідь про Україну словами: "Ви в цьому нічого не тямите. Росія – наша Африка, а росіяни – наші негри". Згодом Оберлендер сказав командирі полку "Бранденбург–800": "З таким переконанням Гітлера війна програна"⁶².

Тоді, коли батальйон "Нахтігаль" готувався до походу на територію України з теренів Генерального Губернаторства, курінь "Роланд" 1 червня 1941 р. отримав наказ передислокуватися з Відня до містечка Комполунг (Південна Буковина), що в Румунії. Уже 10 червня на місце призначення прибула передова група з 60 осіб, яка мала підготувати місце постю куреня. А 15 червня в призначений район з'явилися дві сотні "роландистів". 2 липня з Відня виїхав штаб організації "Роланд" і третя сотня, яка до Комполунга добралася 5 липня. У Румунії курінь разом з іншими спецгрупами спочатку підпорядкувався командуванню групи армій "Південь", а згодом (27 червня) окремим наказом "Роланд" перевели в розпорядження 11-ї німецької армії. Безпосередніми військовими діями батальйону з боку німців командував оберлейтенант Пічман, який в свою чергу підпорядковувався Ернсту цу Айкерну – командуючому з головного штабу групи армій "Південь"⁶³. Завдан-

ня, визначені 27 червня штабом 11-ї армії спеціально для куреня "Роланд", полягали в "участі у бойових діях на річці Прут для підтримки німецьких військ, організація українського самозахисту в окупованих містах, охороні шляхів, постачанні харчів, допомозі в евакуації військовополонених, охороні промислових об'єктів. "Роланд" повинен прибути в Ботошани 30. 6. 1941. Його маршрут: Комполунг – Гура Гуморулі – Сучава – Ботошани" ⁶⁴.

Не дочекавшись на прибуття штабу, який затримувався в дорозі через надмірну завантаженість залізниць, "Роланд", очолюваний тимчасовим командиром лейтенантом Зіббертом, розпочав свій марш румунськими землями. У день проголошення української державності у Львові 30 червня 1941 р., коли перші дві сотні "Роланду" вже підходили до місця призначення (Ботошани), до командира надійшов лист від полковника абверу Е.Штольце із заборонною використовувати курінь у бойових діях. У зв'язку з цим батальйон було розташовано у Фрумосулах біля міста Комполунга, де до нього приєднався штаб і третя сотня. У цьому ж містечку "Роланд" очікував на вирішення своєї долі. Очевидно, після подій у Львові гітлерівці почали розмірковувати над тим, чи не варто відправити в тил другий український батальйон і там одразу розформувати його. Тим часом, разом із штабом та третьою сотнею до куреня приєдналися оунівські пропагандисти на чолі з Р.Ярим. Принагідно зауважимо, що 5 липня 1941 року голова Українського державного правління Я.Стецько присвоїв Ярому звання полковника, про що повідомив йому наступною телеграмою: "У признання Ваших заслуг, які Ви положили при організації Українських військових сил, іменую Вас іменем Українського державного правління

Полковником Українських збройних сил" ⁶⁵, хоча сам Р.Ярий називав себе полковником принаймні з червня 1941 року ⁶⁶. Ця похідна група сподівалася разом з "Роландом" проникнути в Україну. Але командування 11-ї армії, зокрема особисто Айкерт, наказав розігнати загін Ярого. Щоб продовжити виконання своїх завдань, більшість активістів терміново вступили до українського куреня як рядові стрільці, а Ярий виїхав до Львова ⁶⁷.

Лише 24 липня 1941 р. німецьке командування все ж таки вирішило використати українську частину в прифронтовій смузі. Курінь "Роланд" було переведено під командування 54-го армійського корпусу генерала Е.Гансена і дещо реорганізовано. Особовий склад становив 9 офіцерів і 260 стрільців. Батальйон поділили на чотири роти, по 65 осіб у кожній. Двома ротами командували німецькі офіцери, а двома – українські. Новим комбатом призначили лейтенанта Зібєрта, а український майор Є.Побігуший став його замісником. В Україні командування планувало поповнити особовий склад на 100-150 чоловік. До озброєння батальйону входили радянські трофейні гвинтівки, пістолети та шість чеських кулеметів. Курінь мав взяти участь у розчищенні й охороні шляхів на схід від Дністра ⁶⁸. Після завершення довшколу, щоб дати змогу відділу набратися деякого бойового досвіду, "Роланд" перевели до другої фронтової лінії. Курінь повантажився в потяги і відбув до міста Яси (Румунська Молдова), звідки власним ходом, через усю Молдову повинен був перейти до міста Дубоссари на лівому березі Дністра.

28 липня південна група ДУН вирушила на фронт. Описуючи виїзд українського куреня на передову, його командир Є.Побігуший згадував про

незвичайну атмосферу, яка панувала серед бійців "Роланду": "Слово "фронт" витискає в кожного вояка поважні асоціації думок. Він в першій хвилині бачить не бій, а небезпеку, може кінець життя. Деякий бачить невгоди життя, інший розставання з дівчиною, з родичами... В нашому Легіоні не помітив я нічого подібного. Я порівнював наших добровольців з іншими вояками регулярних армій, яких бачив я в хвилині такого приготування їхати на фронт. В наших була зовсім інша психологія, як у тих. Там спішне писання листів, прохання про відпустку, щоб попрощатися з родиною і знайомими, поладнання всяких справ, тощо. Тут, в Легіоні, я закріпив у більшості добровольців докладніше чищення зброї, кращий перегляд виряду, вибір більш бойових пісень до співу, дискусії про бої, які наближаються, як про щось нормальне, і ніде ні натяку про важкі умовини фронтового життя та небезпеку" ⁶⁹.

Піший перехід через Молдову відбувався в жахливих погодних умовах. Солдати отримували "сонячні удари", але й після цього просили не відправляти їх у тил. Біля міста Дубоссар курінь перейшов Дністер і маршем рушив до села Унтилівки. Через цей населений пункт проходила залізнична гілка Проскурів – Одеса, а тому в ньому батальйон затримався на три тижні.

Щоденникові записи українських бійців свідчать про те, що легіонери були безмежно щасливі бачити рідну землю і відчувати себе її визволителями. Хорунжий Т.Крочак зазначав: "Хотілося цілувати ту нашу землю, хотілося кричати до всіх рідних: "Ми вже йдемо до вас, визволяти від большевицьких банд!" Скоро пережили ми, однак, приголомшення через прийняття нас населенням. Про першу зустріч

з українцями снував я різні плани. Уявляв собі різні прекрасні картини тієї стрічі. Не можу збагнути, чому те, що вчора видавалося таким простим і ясним, сталося таким спершу загадковим – та перша зустріч з українцями на Україні. Замість відкритих рамен... нас зустріли байдуже, холодно, мовчанкою, а то й міряють нас ворожими поглядами" ⁷⁰. Пізніше з'ясувалося, що така зустріч українських солдатів була підготована німцями. Щоб позбавити український відділ масової підтримки, було оголошено, що позаду йде польський добровольчий Легіон, який буде "грабувати населення, а тому з ним не потрібно підтримувати контактів" ⁷¹. Лише після проведеної роз'яснювальної роботи ставлення селян до "роландистів" змінилося на дружнє. Зі спогадів дізнаємося про те, яке гнітюче враження на бійців з "Роланду" справив вигляд сіл і містечок Поділля. Відступаючі відділи НКВС вивозили і знищували майно підприємств і колгоспів. "Часом неможливо було знайти цілих сіл, позначених на новеньких картах, – писав у своїх спогадах український доброволець, – такі села большевики за якісь "провини" зрівнювали з землею" ⁷². (Насправді села знищували не за "провини", а згідно з "Директивою Раднаркомун СРСР та ЦК ВКП(б) радянським та партійним організаціям прифронтових областей" від 29 червня 1941 р., в якій зазначалось: "При вимушеному відході частин Червоної армії, переганяти рухомий залізничний склад, не залишати ворогу жодного паровоза, жодного вагона, не лишати противнику жодного кілограма хліба, жодного літра палива. Колгоспники повинні виганяти худобу, хліб здавати державі для зберігання і вивезення в тиллові райони. Все цінне майно, в тому числі кольорові метали, хліб і пальне, яке може дістатися ворогові, повинно безу-

мовно знищуватися")⁷³. Все ж легіонери намагалися налаштувати себе на те, що кращі часи попереду і їх ще потрібно вибороти. Проте боротися українським націоналістам за свої ідеали перешкоджали. На початку серпня до куреня дійшла вістка про арешт лідерів Організації. Стало очевидним те, що затримка в Унтилівці пов'язана не тільки з необхідністю охороняти важливий залізничний вузол. І справді, 10 серпня 1941 р. штаб 11-ї армії дістав телеграму від полковника Е.Штольце, в якій зазначалося, що "після консультацій з рейхсміністром окупованих територій Сходу організацію "Роланд" треба усунути від участі в поході з політичних причин"⁷⁴. А вже 14 серпня командуючий 11-ю армією наказав повернути курінь "Роланд" до Фокшан. На час передислокації особовий склад "Роланду" становив 9 офіцерів і 274 стрільців. П'ятдесят роландистів німці залишили в Україні як перекладачів при цивільній адміністрації із суворою забороною займатися політичною діяльністю. Можна припустити, що націоналісти не притримувалися цієї заборони, бо менш ніж за місяць їх усунули зі служби⁷⁵. Коли ж 26 серпня південний легіон ДУН прибув на вокзал Фокшан, весь його особовий склад відправили до табору Маєрлін коло Відня, де стрільцям повернули зброю.

Зважаючи на вищевикладене, слід відмітити, що участь у бойових діях проти Червоної армії насправді взяв лише батальйон "Нахтігаль", який разом з передовими частинами вермахту пройшов близько 400 км від радянсько-німецького кордону до Вінниці. У безпосередніх боях нахтігалівці використовувалися тільки в ході штурму "Лнії Сталіна" та в Браїлові й Вінниці. Під час цих операцій батальйон зарекомендував себе як добре підготована і

навчена частина. Курінь "Роланд" не брав жодної участі в бойових діях, перебуваючи тільки у другому фронтовому ешелоні, займаючись охороною важливих об'єктів комунікації, вантажів і складів зі стратегічними запасами.

Бійці обох батальйонів продемонстрували належну відвагу та бажання воювати саме за інтереси свого народу. Вони не стали сліпим знярядям у руках нацистів, перетворившись уже тоді у зародкову клітину майбутнього руху опору. Гітлерівці вчасно помітили цю негативну для себе тенденцію й тому обидві частини ДУН були тимчасово інтерновані як "політично ненадійні".

¹ Коваль В.С. "Барбаросса": истоки и история величайшего преступления империализма.— К.: Наукова думка, 1989. — С. 188–189.

² 1941 год. В 2-х книгах. Документы. — Кн. 2. — док. № 437 — С. 158–160.

³ Kolasky J. Partners in tyranny. The Nazi-Soviet nonaggression pact (August 23, 1939). — Toronto, 1990. — P. 108.

⁴ Король В. Історія України. 2-ге видання. — С. 271.

⁵ Лидел Гарт Б. Вторая мировая война. — М.: АСТ, 1999. — С. 183–184.

⁶ Безмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. — К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України", 2000. — С. 59.

⁷ Лидел Гарт Б. Вторая мировая война. — С. 183.

⁸ Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба сухопутных войск. 1939–1942 гг. (Перевод с немецкого) в 3-х томах. Т. 3., кн. 1. — М.: Воениздат, 1971. — С. 60.

⁹ Король В.Ю. Історія України. 2-ге видання. — С. 270.

¹⁰ Коваль М.В. Початок німецької агресії та прикордонні бої на території України у світлі нових документів // Сторінки історії України ХХ століття. — К.: Освіта, 1992. — С. 160.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 35, арк. 5–6.

- ¹² Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – С. 200; Чередниченко В. Анатомія зради. – К., 1978. – С. 120–121.
- ¹³ Волков А., Славін С. Адмирал Канарис – "железный" адмирал. – Москва - Смоленск, 1999. – С. 428.
- ¹⁴ Brockdorf W. Geheimkomandos des Zweiten Weltkrieg. – München, 1967. – S. 127.
- ¹⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – С. 65.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5–6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 48.
- ¹⁸ У лавах дружинників: спогади учасників. – С. 79.
- ¹⁹ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 37.
- ²⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 16.
- ²¹ Там само, оп. 2, спр. 32, арк. 7 зв.
- ²² Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 38.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Кальба М. ДУН. – С. 36–37.
- ²⁵ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 39.
- ²⁶ Трофимович В. В. Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – С. 19.
- ²⁷ ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 154, арк. 3 зв.
- ²⁸ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 64–65.
- ²⁹ Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – С. 6-7.
- ³⁰ Кровавые злодеяния Оберлендера. Отчёт о пресс-конференции для советских и иностранных журналистов, состоявшейся в Москве 5 апреля 1960 г. – М.: Правда, 1960. – С. 14.
- ³¹ Potichnyj P.J. Ukrainians in World War II Military Formations // Ukraine during World War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – P. 63.
- ³² Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 39.
- ³³ Там само. – С. 40.
- ³⁴ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни або "Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї". – Торонто: Срібна сурма, 1991. – С. 61.
- ³⁵ Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. – Лондон, 1975. – С. 212.

- ³⁶ *Yurkewich M.* Galician Ukrainians in German Military Formations // Ukraine during World War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – P. 71.
- ³⁷ В боротьбі за Українську державу (есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни). – С. 32–33.
- ³⁸ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 344(а), арк. 1.
- ³⁹ *Кальба М.* Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 62.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45, арк. 23–24.
- ⁴¹ *Райле О.* Тайная война. м С. 165–166.
- ⁴² *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – С. 21–22.
- ⁴³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 26.
- ⁴⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 110.
- ⁴⁵ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 48.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 29.
- ⁴⁸ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 84.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 50, арк. 66-67.
- ⁵⁰ Там само, ф. 3206, оп. 6, спр. 154, арк. 2.
- ⁵¹ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 31.
- ⁵² *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 48–49.
- ⁵³ *Лопатинський Ю.* Група Північ т. зв. "Нахтігаль". – С. 21.
- ⁵⁴ Там само. – С. 22.
- ⁵⁵ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. – С. 38–39.
- ⁵⁶ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 36.
- ⁵⁷ *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН. – С. 52.
- ⁵⁸ *Волков А., Славин С.* Адмірал Канарис - "Железний" адмірал. – С. 431.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 36.
- ⁶¹ *Кальба М.* Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. –

- С. 64; Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5–6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 48.
- ⁶² Соколов Б.В. Оккупація. – С. 15.
- ⁶³ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 968.
- ⁶⁴ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 149–150.
- ⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 10, арк. 15.
- ⁶⁶ Там само, 22, арк. 10.
- ⁶⁷ Ортинський Л. Група Південь, т. зв. "Ролянд". – С. 14.
- ⁶⁸ Там само. – С. 22.
- ⁶⁹ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 15.
- ⁷⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 48–49
- ⁷¹ Там само. – С. 49.
- ⁷² Там само. – С. 17.
- ⁷³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 3, арк. 2; або 1941 год. Т. II. – С. 446–448.
- ⁷⁴ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 151.
- ⁷⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 72.

4.3 Батальйон "Нахтігаль" і проблема знищення львівської інтелігенції та євреїв

Досліджуючи таку дуже "слизьку" й "болючу" тему, як причетність чи непричетність бійців ДУН до злочинів проти людства у Львові й інших містах і селах України, на наше переконання, доцільно розглядати цю проблематику в двох аспектах: по-перше, слід з'ясувати, чи були в членів ОУН(Б) загалом і бійців ДУН зокрема, світоглядно-ідеологічні підстави для участі в екзекуціях польської інтелігенції та єврейського населення України, по-друге, проаналізувати докази й факти, які наводяться на звинувачення